

ВЗАЄМОДІЯ УСТАНОВ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ ЗІ СПЕЦІАЛЬНИМИ ДЕРЖАВНИМИ ІНСТИТУЦІЯМИ ПО ВЛАШТУВАННЮ ЗВІЛЬНЕНИХ ОСІБ (ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ)

Стаття присвячена актуальній проблемі – комплексному дослідженню організаційно-правових засад взаємодії кримінально-виконавчих установ з державними органами з питань постпенітенціарного влаштування засуджених. Автор характеризує організаційні та нормативні основи діяльності виправних установ та відповідних державних служб з питань постпенітенціарного влаштування засуджених.

Ключові слова: взаємодія кримінально-виконавчих установ з державними органами, організація постпенітенціарної адаптації

Статья посвящена актуальной проблеме – комплексному исследованию организационно-правовых основ взаимодействия уголовно-исполнительных учреждений с государственными органами в вопросах постпенитенциарного обустройства осужденных. Автор характеризует организационные и нормативные основы деятельности исправительных учреждений и соответствующих государственных служб в вопросах постпенитенциарного обустройства осужденных.

Ключевые слова: взаимодействие уголовно-исполнительных учреждений с государственными органами, организация постпенитенциарной адаптации.

The article is devoted to the problem – complex research of organizationally legal bases of interaction of criminal-executive establishments with state organs in the questions of exempt condemned. Author characterizes organizational and normative bases of activity of criminal-executive establishments and proper government services in the questions of postpenitentiary arrangement of condemned.

Key words: interaction of criminal-executive establishments with state organs, organization of postpenitentiary adaptation.

Системне реформування усіх аспектів складного процесу організації виконання кримінального покарання у виді позбавлення волі вимагає перегляду багатьох його процедур. Такий перегляд повинен ґрунтуватися на засадах науковості та чіткому слідуванню міжнародним стандартам пенітенціарної сфери.

Належна організація процесу підготовки до звільнення – одна із складових адміністративної діяльності кримінально-виконавчих установ. Означеним процес дуже складний і відповідальний як для персоналу виправних установ, так і для засуджених. На жаль, дослідження практичної діяльності персоналу виправних установ в цій сфері змушує зауважити, що існують суттєві прорахунки в організації діяльності щодо підготовки засуджених до звільнення. Вони зумовлені, на нашу думку, як об'єктивними так і суб'єктивними причинами.

До суб'єктивних причин відносимо: неналежне виконання персоналом виправних установ покладених на них обов'язків; низьку професійну підготовку персоналу виправних установ щодо організації процесу підготовки засуджених до звільнення; відхилення новітніх педагогічних та організаційних форм підго-

товки засуджених до звільнення; слабку ефективність взаємодії персоналу виправних установ з відповідними службами постпенітенціарного сприяння засудженим.

До об'єктивних причин відносимо: неможливість держави задовольнити в повному обсязі потреби засуджених у постпенітенціарній допомозі; високий рівень безробіття та відповідно обмежений ринок праці де можуть бути влаштовані звільнені; недостатній контроль за виконанням відповідного законодавства в сфері постпенітенціарного впливу на засуджених; недостатній обмін інформацією відповідних служб з виправними установами щодо особистостей засуджених та іншими необхідними даними; недосконалість нормативного регулювання організації роботи із звільненими; слабке залучення різноманітних інституцій до процесу адаптації звільнених.

Вирішення питань соціальної адаптації звільнених можливе тільки за умови організації тісної співпраці кримінально-виконавчих установ з органами внутрішніх справ, адміністраціями підприємств, відповідними територіальними органами зайнятості. Адже на основі аналізу літератури з кримінально-виконавчого права¹, можна зробити висновок, що соціальна адаптація вважається успішною, коли соціально корисні зв'язки звільненого від покарання в основних сферах життєдіяльності встановлені і не мають істотних відхилень (нормальні взаємини в родині, наявність житла, реєстрації, постійного місця роботи, частка в суспільній роботі, корисне проведення дозвілля, підвищення загальноосвітнього і культурного рівня і т.д.). Одночасно адаптований тип звільненого розриває зв'язки із злочинним середовищем й іншими особами, чия поведінка характеризується як антигромадська, не зловживає алкоголем, не вчиняє правопорушень. Соціальна адаптація – не є автоматично триваючий процес. У деяких випадках вона може протікати незадовільно, особливо, якщо навколишнє соціальне середовище звільненого від покарання не містить достатнього підкріплення та забезпечення позитивними поглядами, устремліннями й орієнтацією, які передаються йому при постійному безпосередньому спілкуванні з іншими людьми. Тому проблема дослідження соціальної адаптації звільнених від покарання перетворюється на проблему належного забезпечення нормального входження колишнього засудженого до життєдіяльності соціуму. Соціальна адаптація звільнених від відбування покарання неможлива без надання допомоги з боку державних та громадських інституцій.

Основна форма взаємодії персоналу кримінально-виконавчих установ та відповідних державних інституцій – інформаційний обмін. Такий обмін починається ще в процесі підготовки засуджених до звільнення, коли відправляються документи та запити до відповідних служб за місцем його проживання. У даному випадку йдеться про обов'язкову взаємодію, яка передбачена відомчими нормативними актами.

Актуальною і суттєвою, на наш погляд, залишається проблема організації постійної, і, так нами названої, «необов'язкової» взаємодії означених суб'єктів. У даному випадку мова йде про спільні заходи відповідних соціальних державних служб (наприклад, служби зайнятості) і керівників пенітенціарних установ. На нашу думку, організація спільних нарад, зустрічей із засудженими надасть більш чітке реальне уявлення про існуючу ситуацію в цій сфері.

Взаємодія кримінально-виконавчих установ з відповідними службами організовується з метою належного адаптування засуджених до умов суспільства.

Тож значна увага повинна надаватися правильному і ефективному виконанню положень нині існуючих нормативних актів у цій сфері. Для більш правильного розкриття даного питання необхідно проаналізувати нормативну базу, яка врегулює порядок звільнення засуджених, а також визначає засади їхньої поступенітарної адаптації.

Аналіз норм Кримінально-виконавчого кодексу України дозволяє відзначити, що після того, як засуджений звільнився з місць позбавлення волі, робота відповідних служб спрямована на те, щоб забезпечити:

- допомогу цим особам;
- нагляд за цими особами.

Щодо першого аспекту, то необхідно відзначити наступне. Загальна робота з підготовки засуджених до звільнення в ідеалі повинна проводитись різними категоріями персоналу з перших днів перебування засуджених в кримінально-виконавчій установі. Безпосередню діяльність щодо підготовки засуджених до звільнення проводить школа підготовки до звільнення засуджених. Програма «Підготовка до звільнення»², яка нині запроваджена в діяльність виправних установ, передбачає 3 етапи та форми реалізації:

1. Початковий (з'ясовуються родинні стосунки, наявність соціальних зв'язків, у разі необхідності пропонується допомога адміністрації у їхньому відновленні; з'ясовуються рівень освіти, наявна професія, робоча спеціальність, пропонується набутти повну загальну середню або професійно-технічну освіту, підвищити освітній рівень за дистанційними технологіями, вивчаються наміри щодо місця проживання після звільнення та працевлаштування тощо);

2. Основний (реалізуються вищезазначені побажання засудженого, у разі необхідності надається допомога в оформленні паспортів, інших документів, які мають значення при вирішенні питань, які мають значення у процесі підготовки до звільнення; представниками державних та громадських та громадських організацій проводяться консультації, лекції, бесіди з питань, що мають значення у процесі підготовки до звільнення, через бібліотеку установи, щотижневу газету Державного департаменту України з питань виконання покарань «Закон і обов'язок» та наочну інформацію надається можливість ознайомлюватися з нормативно-правовими актами, які регламентують вирішення питань трудового та побутового влаштування після звільнення);

3. Заключний (за 6 місяців до кінця строку покарання засуджений зараховується на курси підготовки до звільнення, засуджений, який має реальну перспективу бути звільненим умовно-достроково або на заміну невідбутої частини покарання більш м'яким, зараховується на курси за 3 місяці до засідання комісії колонії, яка буде розглядати питання щодо можливості направлення до суду відповідного подання, заняття на курсах проводять представники адміністрації колонії, державних та громадських організацій у формі: лекцій; бесід; практичних занять з психологічної підготовки, зокрема, тренінгів; засудженим, які втратили соціальні зв'язки, надається інформація про регіональний центр соціальної адаптації та інші).

Дійсно, цей відомчий нормативний акт достатньо ґрунтовно розкриває засади проведення підготовки засуджених до звільнення, проте, на нашу думку з деякими положеннями можна не погодитись, а деякі моменти означеного документу не відповідають реаліям сучасного процесу виконання покарань. Зокрема, необхідно відмітити: даний нормативний акт все ж таки частково має декларативний харак-

тер. Це проявляється в тому, що як і більшість нормативних актів соціально-виховного спрямування, його зміст достатньо розпливчатий. У даному випадку, ми пропонуємо даний акт переробити у вигляді програми, в якій передбачається чітко окреслене коло всіх відповідальних учасників цього процесу. Така форма надала конкретнішої форми означеному нормативному акту. І, зокрема, визначила би порядок та суб'єктів взаємодії, їхні безпосередні функції.

Організація взаємодії виправних установ та інших відомств організовується відповідно до спільного міжвідомчого наказу Державного департаменту України з питань виконання покарань, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства праці та соціальної політики України³. Аналіз цього нормативного акту дає підстави говорити про наявність достатньо чіткого порядку організації спільної діяльності підрозділів означених відомств щодо постпенітенціарного влаштування засуджених. Необхідно звернути увагу на інше. Відповідно до статті 156 Кримінально-виконавчого кодексу України, не пізніше ніж за три місяці до закінчення строку покарання адміністрація установи виконання покарань через територіальні органи внутрішніх справ і центри зайнятості населення вживає заходів до трудового і побутового влаштування засудженого за обраним ним місцем проживання⁴. У даному випадку зазначена норма закону - відсилочна, адже реалізація цих положень передбачається при використанні норм Закону України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк»⁵. Відповідно до норм якого, соціальний патронаж – комплекс заходів державної підтримки та допомоги звільненим особам, які здійснюються з метою сприяння цим особам у працевлаштуванні, професійній переорієнтації та перепідготовці, створення належних житлово-побутових умов, запобігання впливу на них криміногенних факторів.

Заходи соціального патронажу здійснюють місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, центри соціальної адаптації, служби у справах неповнолітніх, центри соціальних служб для молоді, спостережні комісії, органи соціального захисту населення, охорони здоров'я, внутрішніх справ, центри зайнятості населення, будинки-інтернати, кризові центри, служби психологічної допомоги, притулки, в тому числі для неповнолітніх, установи соціального патронажу, будинки нічного або тимчасового перебування звільнених осіб, громадські організації та інші уповноважені на це органи, організації та установи.

Особам, які звільнилися з установ виконання покарань і не мають житлової площі, по прибутті до обраного місця проживання, на період до її отримання, місцевими органами виконавчої влади надається місце для тимчасового проживання в спеціальних гуртожитках або центрах соціальної адаптації, створених місцевими органами виконавчої влади.

Як бачимо, даним законом передбачено значна кількість учасників процесу повернення засуджених до нормальної життєдіяльності після звільнення. У даному випадку постає питання про можливість дублювання або перебирання повноважень тих чи інших структур. На нашу думку, розмежування компетенції тих чи інших служб, які забезпечують постпенітенціарну допомогу звільненим, може помітно вплинути на ефективність усієї реабілітаційної роботи. Саме з означеними установами повинні організувати спільну діяльність кримінально-виконавчі установи, але зважаючи на невизначеність багатьох понять цього закону, організувати будь-яку діяльність фактично не можливо.

Щодо забезпечення звільнених працею, то тут діють норми Закону України «Про зайнятість населення»⁶, відповідно до яких для працевлаштування звільне-

них з місць позбавлення волі місцеві державні адміністрації, виконавчі органи відповідних рад за поданням центрів зайнятості бронюють на підприємствах, в установах і організаціях, незалежно від форм власності, з чисельністю понад 20 чоловік до 5 процентів загальної кількості робочих місць за робітничими професіями, у тому числі з гнучкими формами зайнятості. Необхідно зазначити: в разі відмови у прийомі звільнених з місць позбавлення волі на роботу, в межах установленої броні з підприємств, установ і організацій державна служба зайнятості стягує штраф за кожну відмову в п'ятдесятикратному розмірі неоподаткованого мінімуму доходів громадян. Проте, як зауважує В.Руднік, ще й зараз домінує суспільна пасивність і навіть агресивність до засуджених злочинців, адже вони грабують, вбивають, гвалтують; їх місце у в'язниці. З першого погляду це справедливо, злочинці повинні мати те, що заслуговують. Але, як свідчать негативні наслідки позбавлення волі, за кожним засудженим стоять соціальні відносини, яким наноситься шкода⁷. Адміністрація підприємства відмовляє в прийнятті на роботу раніше засудженого, вважаючи його неповноцінним працівником. Таким чином, відмова у прийнятті на роботу колишніх засуджених – достатньо поширена практика в діяльності підприємств. А головною причиною такої поведінки керівників підприємств є стереотипність мислення та суспільна думка стосовно колишніх засуджених. Такий стан потребує додаткової уваги з боку держави.

Усе зазначене дає підстави зробити висновки. Дійсно, нині порядок надання звільненим допомоги нормативно врегульований. Проте, на фоні позитиву нормативного регулювання спостерігаються складнощі в можливості реалізації означених положень. Так, за офіційними даними Державного департаменту України з питань виконання покарань, у першому півріччі 2000 року до виправних установ надійшли повідомлення з територіальних органів внутрішніх справ про прибуття 71% звільнених засуджених, у 2004 році цей показник склав 67%⁸.

Для того, щоб змінити ситуацію на краще, на наш погляд, необхідно: змінити формальне ставлення до процесу підготовки до звільнення засуджених, що може бути реально втілено після зміни стереотипів діяльності персоналу виправних установ; посилити контроль за реалізацією законодавства в сфері надання соціальної допомоги звільненим; постійно проводити спільні координаційні наради керівництва виправних установ, відповідних керівників територіальних управлінь кримінально-виконавчої системи, представників відповідних підрозділів органів внутрішніх справ та працівників служб зайнятості; постійно обмінюватись інформацією про реальний стан щодо роботи зі звільненими; розмежувати повноваження різних інституцій щодо проведення заходів зі звільненими; розглянути можливість запровадження практики делегування певних функцій до визначених інституцій за допомогою адміністративного договору.

1. Смольянинов А.А. Ответственность условно осужденных (условно освобожденных) за правонарушения. // Вопросы уголовной ответственности, исполнения наказания и перевоспитания осужденных: Сборник научных трудов адъюнктов и соискателей. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1988. – С. 47–56; Курс кримінально-виконавчого права України: Загальна та Особлива частини: Навч. посіб. / О.М. Джужа, В.О. Корчинський, С.Я. Фаренюк, В.Б. Василець; за заг. ред. О.М. Джужи.–К.: Юрінком Інтер, 2000. – 304 с.; Уголовно-исполнительное право России: теория, законодательство, международные стандарты, отечественная практика конца XIX – начала XXI века: Учебник для вузов / Под ред. ДЮН, проф. А.И.Зубкова.– 2-е изд., перераб. и доп.– М.: Изд. НОРМА, 2002.–

720 с. **2.** *Положення про порядок реалізації у виправних та виховних колоніях програм диференційованого виховного впливу на засуджених до позбавлення волі: затверджене наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань від 17.06.2004 року № 116.* **3.** *Порядок взаємодії органів і установ виконання покарань, територіальних органів внутрішніх справ, органів праці та соціального захисту населення, центрів зайнятості щодо надання особам, які можуть бути звільнені від відбування покарання та відбули покарання, допомоги в трудовому і побутовому влаштуванні, соціальній адаптації: затверджено наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства праці та соціальної політики України від 04.03.2009 № 38/86/89.* **4.** *Кримінально-виконавчий кодекс України. Офіційне видання.* – К.: Атіка, 2003. – С. 86. **5.** *Про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк: Закон України від 10 липня 2003 року № 1104-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 6. – Ст. 39.* **6.** *Про зайнятість населення: Закон України від 1 березня 1991 року № 803-XII. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 14. – Ст. 170.* **7.** *Рудник В. Соціально-кримінологічні наслідки застосування кримінального покарання у вигляді позбавлення волі. // Актуальні проблеми пенітенціарної системи України в сучасних умовах: Зб. наук. праць. – К.: РВВ КІВС при УАВС, 1996. – С.10–24.* **8.** *Букалов А. Система исполнениия наказаний Украины в 2004 году. // Аспект. Інформаційний бюлетень. – 2004. – № 3 (13). – С. 4.*